

QARABAĞ ƏRAZISİNDƏ TERİOFAUNANIN NÖVLƏRİNİN MONİTORİNQİ VƏ BƏRPA YOLLARI

Qiyas Quliyev

AMEA-nın Zoologiya İnstitutu

Azərbaycanda məməli heyvanların öyrənilməsi 240 il bundan əvvəl təsadüf edir. Azərbaycanın faunasına aid ilk əsər 1942-ci ildə N.K.Vereşagin (H.K.Верецагин, 1942) tərəfindən yazılmışdır. Azərbaycan faunası üzrə 1942-ci ilin məlumatında məməlilərin 99 növündən yalnız 56 növün Qarabağda yayıldığı göstərilmişdir. X.M.Ələkbərov Qarabağ ərazisində apardığı tədqiqatların nəticələrini monoqrafiya şəklində dərc etdirmişdir. O, Qarabağda 61 məməli növün yayıldığını göstərmişdir (cədvəl 1). 1978-ci ilin məlumatına görə, Azərbaycanda 99 məməli heyvan növü (Qarabağ ərazisində 69 növ), 2000, 2004-cü illərdə 97 məməli növü (Qarabağ ərazisində 67 növ) haqqında məlumatlar verilmişdir. Son illərdə yeni metodların tətbiqi nəticəsində bir sıra yarımnovlər növ statusuna yüksəlmiş və kriptik (gizlin) növlər müəyyən olunmuşdur. Tədqiqat işləri başlayandan Azərbaycan ərazisi üçün 150-yə yaxın məməli növü yazılmışdır. Bir sıra növlər respublikanın teriofaunasından çıxarılmış və bəzi növlər daxil edilmişdir. Hazırda Azərbaycan ərazisində məməli növlərinin sayı 115-ə çatmışdır.

Cədvəl 1

Qarabağ ərazisində müxtəlif illərdə məməli dəstələri üzrə növlərin say tərkibi

Əsərlərin nəşr olunduğu illər	Həşəratəyənlər	Yarasalar	Dovşankimilər	Gemicilər	Yırtıcılar	Cütdürməqlilər	Növ saylarının cəmi
1942 (N.K.Vereşagin)	8	10	1	18	16	4	56
1966 (X.M.Ələkbərov)	8	15	1	20	13	4	61
Hazırda	12	20	1	25	13	4	75

Ədəbiyyat məlumatları əsasında Qarabağda hazırda 75 məməli növünün yayıldığı təsdiq olunur. Qarabağda 30 ilə yaxın ermənilərin aqressiyası nəticəsində məməli heyvan növlərinə və populyasiyalarına ciddi ziyan vurulmuşdur. Demək olar ki, bütün ərazilərdə xəndəklər (okoplar) qazılmış, məməli növlərinin, o cümlədən Azərbaycanın "Qırmızı kitab"ına daxil edilmiş 24 məməli növünün və endemik növlərin (məsələn, Nasarov çöl siçanı – *Microtus nasarovi* Schidlovsky, 1938) yaşayış əraziləri sıxışdırılmışdır. Ən böyük zərərə məruz qalan iri məməli növləri olmuşdur. Adətən, az nəsil verən və ömrü uzun olan iri məməlilərin populyasiyaları davamlı olur. İstənilən antropogen amil, o cümlədən erməni ordusunun aktiv fəaliyyəti nəticəsində məməlilərin populyasiya strukturunun dağılmasının baş verməsi şübhə doğurmur. Azərbaycanın işğaldan kənar ərazilərində çöl donuzu, Avropa cüyürü, Nəcib maral və digər məməlilərin sayının kifayət qədər olmasına baxmayaraq, Qarabağ ərazisində erməni vandalizmi nəticəsində onların sayı minimuma endirilmiş və ya tamamilə məhv edilmişdir. İri məməlilərin populyasiyalarının, hətta bir il ərzində çox bala verən bəzi növlərin sayının bərpası üçün uzun müddət vaxt lazım olacaqdır. Yuva ilə əlaqədar olan kiçik və orta ölçülü məməlilərin populyasiyalarının bərpası məqsədlə onilliklər tələb olunur.

Azərbaycan ərazisində qeyri-qanuni orduların ləğv edilməsi, reintroduksiya məməli növlərinin bərpasına kömək edərək, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə teriofaunanın köklü şəkildə dəyişməsinə, işğaldan əvvəlki vəziyyətə qayıtmasına və mühafizəsinə zəmin yarada bilər.